

Els Blok, *Loonarbeid van vrouwen in Nederland, 1945-1955* (Nijmegen: SUN, 1978, 192 blz., f18,50, ISBN 9061681278).

In deze studie, een uitgewerkte doctoraalscriptie, behandelt Els Blok een periode van betrekkelijke windstilte in het denken over vrouwenarbeid en het feitelijk karakter van die arbeid. Pas omstreeks 1955 zou er volgens de schrijfster een duidelijke omslag te constateren zijn. Problematisch is, dat die omslag wel in de inleiding van het boek gepostuleerd wordt, maar in het vervolg niet wezenlijk aannemelijk wordt gemaakt. Een studie met 1955 als scharnierjaar is daarvoor geschikter. De relatie tussen het denken over vrouwenarbeid, de overheidsmaatregelen op dat gebied, en de concrete arbeidssituatie van vrouwen wordt vooral toegepast op vrouwen in loondienst bij het bedrijfsleven, en in de kernhoofdstukken 4, 5 en 6 uitgewerkt voor respectievelijk de ongehuwde jonge vrouw, de oudere ongehuwde vrouw en de gehuwde vrouw. Hieraan vooraf gaan hoofdstukken over Nederland in en voor de behandelde periode, over de maatschappelijke- en over de arbeidspositie van vrouwen. Het onderscheid tussen beide laatste begrippen is, afgaande op de inhoud van de desbetreffende hoofdstukken onduidelijk. Het zevende hoofdstuk behandelt de houding van overheid en bedrijfsleven, het negende van de vakbonden. Het tussenliggende chapter betreft de kwestie van gelijke beloning voor gelijkwaardige arbeid.

De gekozen opzet brengt met zich, dat een vrij groot aantal opmerkingen van feitelijke en opiniërende aard nogal eens herhaald wordt. De conclusie dat de acceptatie van vrouwenarbeid, vooral die van de gehuwde vrouw, sterk afhankelijk is van de conjunctureel bepaalde behoefte aan die arbeid op de arbeidsmarkt lijkt eerder bladzijde voor bladzijde geïllustreerd te worden, dan dat er elegant op afgestevend wordt. Opvallend is de moraliserende houding die de schrijfster inneemt ten opzichte van opvattingen en handelwijzen die zij afkeurt. Over de bereidheid van het NVV in het kader van de naoorlogse wederopbouw mee te werken aan loonmatiging, zonder beperking van prijzen en winsten te bewerken merkt ze op dat dit 'achteraf een grote beleidsfout blijkt te zijn geweest' (20).

Ook wordt de maatschappelijke werkelijkheid, waarin het verschijnsel vrouwenarbeid zich ontwikkelde, wel eens in wat al te simpele beelden gevangen. 'Eenmaal gehuwd blijft de vrouw afhankelijk van haar man en diens inkomen. Dit geldt zowel voor de vrouw uit de arbeidersklasse als voor die uit de bourgeoisie. Voor de laatste moet echter opgemerkt worden dat zij via het inkomen van haar man profiteert van de uitbuiting van het arbeidersgezin' (14). Zo een vereenvoudigde visie op de geleding van onze samenleving speelt de schrijfster een enkele maal vaker parten. Telkens wanneer er sprake is van arbeid van vrouwen buiten het huishouden in zijn algemeenheid ontbreekt met een zekere persistentie de vrouw die, zonder betaling vaak, en zonder altijd in de statistieken terecht te komen, werkzaam was in het bedrijf of de firma van man, vader of een ander familielid. In de landbouw komen we haar even tegen. Behalve aan de maatschappelijk-politieke optiek van de auteur kan zo iets ook liggen aan de omstandigheid dat ze het gegevensbestand van overheid en vakbeweging zonder kritische waardering geaccepteerd en geïnterpreteerd heeft. Voor de naoorlogse periode wordt bijvoorbeeld een verschuiving geconstateerd van arbeid verricht door dienstmeisjes, naar die verricht door werksters. De overweging dat de werkzaamheden van de laatste categorie zich net als vandaag, grotendeels in het niet geregistreerde gedeelte van de economie afspeelt ontbreekt, zodat de afnemende van het percentage vrouwen in de huishoudelijke dienst tussen 1947-1954 met 20% voor de werkelijkheid niet zoveel betekenis behoeft te hebben gehad.

Het aardigste gedeelte van het boek is de uiteenrafeling van de langzaam veranderende opvattingen over het buitenshuis gaan werken door gehuwde vrouwen, met name in de in-

RECENSIES

dustrie. Ook op deze bladzijden wordt het lezen bemoeilijkt door een taaie rapport-achtige stijl, waarin het 1, 2, 3 en het ad a, ad b, en ad c niet van de lucht zijn en de vele statistieken en tabellen vaak veel beter in hun hoofdtekken in de tekst hadden kunnen worden verwerkt. Het weergeven van een ontwikkeling in een jaartallenlijstje, zoals aan het einde van het achtste hoofdstuk maakt een wat minder solide indruk. De opmaak van de bladzijden wordt verder ontsierd door het dermate vaak cursiveren in eigen of andermans tekst van zaken die de schrijfster belangrijk of verwerpelijk vindt, dat menig lezer zich in zijn vermogen tot zelfstandig oordelen miskend zal voelen. De foto's, die het boek verluchten, staan niet altijd in een even functionele verhouding tot de overige elementen van het werkstuk en zijn helaas zonder bronvermelding opgenomen. De onderschriften zijn nogal suggestief. Hoewel het boek als geheel niet erg geslaagd kan worden genoemd biedt het een aantal belangwekkende gegevens over een weinig bestudeerd onderwerp. Besnoeiing en polijsting tot een artikel zou wellicht een bevredigender resultaat hebben opgeleverd.

H.J. Wedman

Rapport van de Commissie van Drie in de zaak Aantjes (Den Haag: Staatsuitgeverij, 6 dl.n., resp. 46, 60, 40, 186, 141, 23 blz., ISBN 9012026342).

De zaak-Aantjes bestaat uit twee onderdelen. Eensdeels vraagt men zich af, hoe het mogelijk geweest is, dat Aantjes' oorlogsverleden, dat velen min of meer bekend geweest moet zijn, zo lang buiten de publiciteit en buiten de politiek is gebleven. Aan de andere kant staat de met de eerste samenhangende vraag wat dat oorlogsverleden nu precies geweest is. Het is die tweede vraag, die de Commissie van Drie in opdracht van de Tweede Kamer te onderzoeken had. Zij heeft zich met grote nauwkeurigheid en kennis van zaken van haar opdracht gekweten.

Na zijn indexamen gymnasium is Aantjes in dienst getreden van de PTT, kantoor Dordrecht. In het kader van de Arbeitseinsatz is hij in Duitsland te werk gesteld. In de zomer 1943 vertrok hij naar Güstrow. Ongeveer een jaar later heeft hij zich in Hamburg aangemeld als lid van de Germaanse SS met de bedoeling, naar zijn zeggen, om in aanmerking te komen voor politiedienst in Nederland en dan onder te duiken. In oktober 1944 wordt hij door de Germaanse SS voor werkelijke dienst opgeroepen, naar Nederland gebracht en in Hoogeveen ingedeeld bij een onderdeel van de Nederlandse Landstorm, een eenheid 'binnen het kader van de Waffen-SS'. Hij heeft geweigerd dienst te nemen en is bij wijze van straf geplaatst in het in de inrichting Port Natal te Assen gevestigde werkkamp. Daar is hij tot het eind van de oorlog gebleven.

Dit is een duidelijk verhaal, dat echter alleen boven water gekomen is door het spuurwerk van de commissie. Aantjes had tevoren steeds verteld, dat hij zich had aangemeld voor wacht- of politiedienst. Zijn lidmaatschap van de Germaanse SS is pas na de publikatie van het RIOD-rapport door hem erkend. Een onderzoek door de POD te Sliedrecht in 1947 ingesteld heeft niet tot enig resultaat geleid en eindigde in een sepot. Zou het lidmaatschap van de Germaanse SS bekend zijn geweest met de daaruit voortvloeiende mobilisatie bij de Landstorm, dan zou de zaak zoal niet tot vervolging voor een tribunaal in ieder geval, gezien de dienstweigering, tot voorwaardelijke buitenvervolgstelling hebben geleid.

Het rapport is daarom zo interessant, omdat het op de microschaal van de individuele zaak de moeilijkheden van de bijzondere rechtspleging na de oorlog doet uitkomen. De justitiële autoriteiten kenden de Duitse organisatie niet. Archieven waren verspreid of, in Duitsland, niet voor raadpleging vatbaar.